

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Алымбаев Ж.Б.

**КЫРГЫЗСТАН КООМУНУН СОЦИАЛДЫК МОДЕЛИ
(XX кылымдын 20-30-жылдары)**

Алымбаев Ж.Б.

**МОДЕЛЬ КЫРГЫЗСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА
(20-30 годы XX века)**

Zh.B. Alymbaev

**MODEL OF KYRGYZSTAN SOCIETY
(20-30 years of XX century)**

УДК: 930-321 (575.2)(04)

Макалада Кыргызстан коомунун 20-30-жж. социалдык түзүлүшүнүн трансформациялык процессинин жүрүшү, анын натыйжалары иликтенет. “Страта” түшүнүгүнө токтолуп, коомдун социалдык түзүлүшүн аныктоодо “таптык” түшүнүгү эмес, “страта” катмар түшүнүгүн колдонуу зарылдыгын белгилейт. Совет бийлигинин 20-30-жж. жүргүзгөн социалдык-экономикалык, маданий реформалары Кыргызстан коомун социалдык жактан өзгөрүүгө алып келгендиги белгиленет. Жаны ишканалардын пайда болушу менен жумушчулар арасында жаңы катмарлар түзүлө баштаган. Жумушчулардын сандык, тармактык жактан жаралуу, калыптануу процессинин натыйжасында инженер, мастер, слесарь ж.б. катмарлар пайда болгон. Ал коллективдештирүүнүн жүрүшү менен айыл жергесинде колхоз системасында эмгектенген элиталык социалдык катмар: агроном, зоотехник, башкарма ж.б. калыптангандыгы белгиленет. Макалада 1926, 1937, 1939-жж. тарыхый булактардын негизинде Кыргызстандын социалдык түзүлүшүндөгү трансформациялануу процессин аныктоого аракет жасалат. 1939-ж. карата “эзүүчү таптын” өкүлдөрү тап катары жоюлгандыгы белгиленет.

Негизги сөздөр: социалдык түзүлүш, страта, жумушчу, тап, дыйкан, интеллигенция, трансформация.

В статье рассматриваются трансформационные процессы в социальной структуре кыргызстанского общества в 20-30 годы и его итоги. Обращается внимание на то, что при определении социальной структуры общества нужно принимать понятие “страта”, а не

классы. Отмечается, что социально-экономические и культурные реформы Советской власти в 20-30 годы привело к изменению в социальной структуре общества. Подчеркнуто, что построение новых промышленных предприятий создало появление новых социальных страт рабочего класса. В результате количественного и отраслевого изменения рабочего класса, среди них появляются новые страты как инженер, мастер, слесарь и др. А также отмечается, что в результате проведения сплошной коллективизации в сельских местностях возникла новая элита: председатель, агроном, зоотехник и др. На основе исторических источников 1926, 1937, 1939 гг. сделана попытка анализа трансформации в социальной структуре Кыргызстана. Отмечено, что в 1939 году “эксплуататорские классы” были ликвидированы как класс.

Ключевые слова: социальная структура, страта, рабочий, класс, крестьянин, интеллигенция, трансформация.

The article is devoted to the transformation processes in the social structure of the Kyrgyz society and its results in 20-30 years. The fact that in defining the social structure of society one needs to adopt the concept of “stratum”, not classes has been focused in the paper. It is noted that the social-economic and cultural reforms of the Soviet government in 20-30 years led to a change in the social structure of society. It was emphasized that the construction of new industrial enterprises created the emergence of new social strata of the working class. As a result of the quantitative and industrial changes in the working class, new strata appeared as an engineer, master, mechanic, etc. It has been also noted that as a result of complete collectivization in

rural areas, a new elite emerged: chairman, agronomist, zoo technician, etc. Based on the historical sources of 1926, 1937, 1939 an attempt was made to analyze the transformation in the social structure of Kyrgyzstan. It has been pointed out that in 1939 the "exploiting classes" were eliminated as a class.

Key words: social structure, stratum, worker, class, peasant, intelligentsia, transformation.

Коомдун социалдык түзүлүшүн изилдөө «таптык» ыкма менен эмес, «стратификация» ыкмасын колдонуу учурдагы актуалдуу маселелердин бири. Стратификациялык ыкманы колдонуу менен социалдык түзүлүшкө жаңыча баа берүүнү талап кылган маселелердин бири бул – Кыргызстандын 20-30-жж. социалдык түзүлүшүнүн трансформациялануу процесси болуп саналат. 20-30-жж. аралыгында Совет бийлиги тарабынан жүргүзүлгөн өлкөнү социалдык-экономикалык жана маданий жактан модернизациялоонун натыйжасында кыргыздардын салттуу коомдук түзүлүшү ири өзгөрүүлөргө учурап, коомдун негизги катмарларын түзгөн дыйкан, жумушчу жана интеллигенциянын сандык, сапаттык жактан өсүү, калыптануу, өзгөрүү процесстери жүргөн.

Совет бийлигин чыңдоо, социализмди куруу үчүн өлкөдө индустриялаштыруунун, коллективдештирүүнү, "маданий революцияны" ишке ашыруу негизги максаттардын бири болгон. Аталган максаттарды ишке ашыруу үчүн ВКП(б) өзүнүн XV, XVI съездеринде бир катар чечимдерди кабыл алган. Кыргызстандын шартында болсо көчмөн жана жарым көчмөн чарбаларды отурукташтыруу, жеке менчикти жоюп, бай-манаптардын жер үлүштөрүн конфискациялоо иштери жүргүзүлө баштаган. Бул максаттарды ишке ашыруу үчүн жер-суу реформалары жүргүзүлүп, бирдиктүү чарбаларды түзүү үчүн коммунна, артел, кооператив, колхоз уюмдары түзүлө баштаган. Айыл чарбасындагы дыйкандардын социалдык чөйрөсү өзгөрө баштаган.

Өлкөдөгү массалык коллективдештирүүнүн башталышы, 1929-жыл Совет бийлиги тарабынан «Улуу бурулуш жылы» катары жарыяланышы, жеке дыйкан чарбаларды жоюунун башталышы катары кароого болот. Кыргызстанда коллективдештирүүнүн башталышында, бай-манаптар жана кулактар чарбанын 6,8% түзүшкөн. Кыргызстанда дыйкан чарбалардын 315 кыргыз

айылдарында, 94 орус, 19 өзбек кыштактарында жана 27 аралаш айылдарда жашап турушкан [1, 54-б.]. Түштүк райондо жашаган кыргыз дыйкан чарбалары жарым көчмөн турмушта жашашса, Кыргызстандын башка аймактарындагы дыйкандар негизинен көчмөн чарба үстөмдүк кылып турган. Массалык коллективдештирүүнүн алдында дыйкандардын социалдык катмарларынын 34% - кедей, 57% - орто, 9% - бай-манаптар чарбаларынан турушкан [1, 54-б.].

Коллективдештирүүнүн жүрүшү кедей, орто дыйкан катмарларынын колхозго биригүүсүн күчөтсө, ошол эле учурда бай-манаптарга каршы «кулакка тартуу» компаниясы, акыркылардын социалдык страта катары жоюлушун тездеткен. Албетте, коллективдештирүүнүн натыйжасында дыйкандардын социалдык түзүлүшүндө ири өзгөрүүлөргө дуушар болушкан. 1929-жылдын 30-январында ВКП(б)БК «О мероприятиях по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации» аттуу токтом кабыл алган [2, 160-б.]. Жер-жерлерде бул токтомду тез арада ишке ашыруу компаниясы жүрө баштаган. 1929-жылы жазында Кыргызстандагы бай-манаптардын 44 үй-бүлөсү четке айдалса, 1929-жылдын декабрь айында Ж.Джунушалиевдин пикири боюнча, Беловодский районунан 1930-жылы февралда 100 кулак чарбасы сүргүнгө айдалган [2, 150-158-бб.]. Кулактарды тап катары жоюу саясаты дыйкандардын башка катмарларына да өзүнүн тескери таасирин тийгизген. Кулака тартуу чарбалары 3 категорияга бөлүнүп, массалык коллективдештирилген райондордон кулака тартуу нормасы 2-3% түзгөн. [2, 158-б.]. Жогорудагы партиянын кулактарга каршы токтомунун негизинде дыйкандардын социалдык абалын эске албай туруп эле орто дыйкандарды кулак катары эсептеп, тап катары жоюу башталган. Ж.Джунушалиев белгилегендей: «Кулака тартуу, кулак, орто дыйкандардан сырткары жөнөкөй жаңы чарбалык турмушка бет алган дыйкан-кыргыз катмарларын да камтыган» [2, 158-б.]. Иш жүзүндө 1929-жылга карата өлкө боюнча кулактардын салыштырмалуу салмагы 2,5-3% түзгөн болсо, жер-жерлерде 10-15% дыйкан чарбалары кулакка тартылган [3, 146-б.]. Натыйжада дыйкандардын социалдык түзүлүшүнө карата жасалган искусстволук түр-

дө жүргүзүлгөн «тап күрөшү» - алардын нааразычылыгын гана жаратпастан жоготууларга алып келген.

Совет мамлекетинин дыйкандарга карата жүргүзгөн репрессиялык саясатынын натыйжасында Кыргызстанда коллективдештирүү компаниясы жогорку деңгээлде жүргүзүлгөн. Эгерде 1931-жылы 1 жылга карата 51,5% дыйкан чарбасы коллективдештирүүнүн 52,5% айдоо аянтын ээлесе, 1935-жылы 1 жылга карата 70,8% дыйкан чарбасы, 84,7% айдоо аянты менен коллективдештирилген [3, 147-б.]. Коллективдештирүү 1939-жылы толугу менен аяктап, ага 96% дыйкан чарбалары колхоз жана совхоздорго бириктирилип өз карамагында 99,5% айдоо аянты болгон [2, 160-б.]. Демек, коллективдештирүүнүн жүрүшү дыйкандын социалдык курамы боюнча гана ири өзгөрүүлөрдү жаратпастан, жеке менчик иштеген өндүрүүчү жеке дыйкан-чарбаларын социалдык страта катары жок болушуна алып келген. Колхоздордун түзүлүшү менен айыл жергесинде башкарма, агроном, фермер, зоотехник, партиялык уюмунун секретарлары, бригадирлер, звено башчылары ж.б. колхоз системасында жаңы элита – социалдык иерархия түзүлүп, калыптана баштаган. Ошол эле учурда колхоздук түзүлүштө: чабан, малчы, тракторист, комбайнчы ж.б. кесиптин жаңы ээлери пайда болгон. Мамлекет тарбынан көтөрүлгөн ири айыл-чарба өндүрүшүн түзүү максатына жеткен, бирок коллективдештирүү айыл жергесинде чоң трагедия менен коштолгон. Пландуу экономиканын негизинде дыйкандар арзан баадагы сырьёну булагын өндүрүүчү, ошол эле учурда социалдык жактан төмөнкү абалда жашаган катмарга айланган.

1925-1929-жылдары өлкөбүздө индустриалдаштыруунун башталыш этабы катары белгилүү. 1925-жылы декабрда РКП(б)нын XIV съезди өлкөнү индустриалдык державага айлантуу менен машина жана жабдыктарды ташыган өлкө, эми ошол машина жабдыктарды чыгара турган өлкөгө айланышын максат кылган [4, 102-б.]. Индустриалдаштыруунун башталышы менен өлкөдө шаар калкынын түзүлүшүндөгү өзгөрүүлөр менен бирге жаңы өнөр-жай борборлору пайда болуп, жумушчу табынын өсүшүнө алып келген [3, 96-б.]. Аталган жылдары бир

канча ишканалар курулуп, ишке кирген. Ишканалардын ишке кириши менен андагы жумушчулардын саны да өсө баштаган. Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы өнөр-жай ишканаларын калыбына келтирүү, жаңы тармактардын түзүлүшү жумушчу катмарынын адистештирүүгө алып келе баштаган. Ал эми, 1926-жылдагы Бүткүл союздук эл каттоонун маалыматы боюнча жумушчулар эл чарба тармагында 16453 жумушчу, алардын ичинен 7001 айыл чарбада же болбосо 12,1% курулуш тармагында, 534 же болбосо 3,2%, транспортто, 533, же болбосо 3,8% ж.б. тармакта 6374, же болбосо 33,4% түзүшкөн [4, 55-б.].

Кыргыз АССРдеги үчүнчү беш жылдыкта индустриализация планынын аткарылышы, жаңы ишканалардын пайда болушу жумушчулардын тармактык жактан өзгөрүүсүнө алып келген. Жумушчу катмары – саны жагынан да, сапаты жагынан да ири өзгөрүүлөргө дуушар болгон. 1939-жылга карата тармактык жумушчулардын өсүш темпи төмөндөгүчө болгон: куруучулар – 28,4 эсе, транспорттиктер – 16 эсе, оор өндүрүш – 14,7 эсе, айыл-чарба – 5,6 эсе, өндүрүштүк эмес тармактын жумушчулары – 4,2 эсеге өскөн. Баардык категорияларга салыштырмалуу айыл-чарба жаатында эмгектенгендер эң көп болгондугуна карабастан (28,6%), өнөр-жай (23,2%), курулуш (13,1%), транспорт (7%) жаатында эмгектенген жумушчулардын саны биригип, алардан 1,5 эсе көп болуп, жумушчу класcынын жарымын түзүшкөн [6, ф.105, оп.12, д.572, л.18-31]. Эгерде 1926-жылы жумушчулар жеке жана мамлекеттик ар түрдүү секторлордо иштесе, 1939-жылы алар толугу менен мамлекеттик сектордо иштешкен.

1939-жылдын эл каттоосунун маалыматтарына караганда кыска мөөнөттүн ичиндеги социалисттик кайра куруулардын натыйжасында коомдун илимий-техникалык өзөгү, маданий-агартуучулук жана башкаруучу интеллигенциясы түптөлгөн. 1939-жылдагы архивдик маалыматтарга таянсак Кыргызстан коомунун социалдык түзүлүшүндө партиялык, мамлекеттик, кооперативдик жана коомдук мекемелердин жетекчилигинде 115 (14,3%) кыргыз иштеген, алардын ичинен 11 (9,6%) айымдар болгон. Ал эми район жана шаарлардын деңгээлинде – 1103

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 1, 2019

адам (42,2%), анын ичинде 103 (9,3%) аялдар ээлеп турган. Республикадагы сот жана прокурорлордун саны – 246 болсо, арасында 116 (47,2%) кыргыз эмгектенген, анын ичинде 8 (6,9%) аял экендиги маалым. Техникалык персоналдын арасында 11 конструктор каттоодо болсо, ичинен бирөө кыргыз улутунун өкүлү болгон. Мамлекеттеги экономисттердин 3,4% (142 адам) кыргыз улутунда болсо, анын ичинде 2 аял, 189 бухгалтердин ичинен – 5 аял болгон [6.ф. 105, оп. 12, д.572].

Кыргызстандын социалдык түзүлүшүнүн трансформациялануу процессинин жүрүшүн төмөнкү таблицадан көрүүгө болот.

Таблица 1 [1, 203-б.].

Калктын социалдык курамы	1926, %	1937, %	1939, %
Жумушчулар жана кызматкерлер.	11,3	27,0	35,0
Колхозчу дыйкандар жана кооперациялык кустарлар	87,2	8,5	4,3
Шаардык майда буржуазия, соодагерлер жана кулактар	1,5	–	–

Жогорудагы 1-таблицада көрүнүп тургандай, 1926-1939-жылдар аралыгында социалдык түзүлүштүн трансформациялануу процесстерин жыйынтыктарын көрүүгө болот. Алсак, жумушчулар жана кызматкерлер 1939-жылы 1926-жылга салыштырмалуу 23,7% өссө, колхозчу, дыйкандар жана кооперациялык кустарлар 82,9% кыскарган. Бул жерден айрымачылык өтө чоң % ти түзгөнү көрүнүп турат. Бул көрүнүш бир катар себептер менен түшүндүрүүгө болот. Биринчиден, 1926-1939-жылдар аралыгындагы өнөр-жай, айыл-чарба тармагындагы болгон өзгөрүүлөр, соода-экономикалык мамилелер, жаңы коммуникациялык системалардын ишке кириши салттуу майда кол өнөрчүлөрдүн (кустарлар) сандык жактан кыскаруу процесстерин күчөткөн. Көчмөн турмуштун талабына жооп берип келе жаткан майда кол өнөрчүлөрдүн салттуу кесиби бара бара күнүмдүк талаптарга туура келбей калган. Жогорудагы 1-таблицадагы шаардык майда буржуазия, соодагерлер жана кулактар 1926-жылы 1,5% турган болсо, таблицадан 1939-жылы коомдук катмарларынын өкүлдөрүнүн таптакыр жоголгондугун байкоого

болот. Бул көрүнүш коомдо эски таптын өкүлдөрү таптакыр жоюлду, тапсыз социалисттик мамлекетти түзүү идеясы толук ишке ашкандыгын айгинелеп турат.

Демек, Кыргызстандагы социалдык стратификациянын трансформацияланышынын анализи көрсөтүп тургандай, 1939-жылга карата “эзүүчү таптын” өкүлдөрү толук тап катары жоюлган. Ал эми айыл жергесиндеги майда товар өндүрүүчүлөрдүн социалдык статусу түп тамырынан бери өзгөрүлүп, алар кыштактардагы жеке дыйкандар, колхозчу дыйкандарга айланган. Жумушчулардын сандык, тармактык жактан жаралуу, калыптануу процессинин натыйжасында өнөр жай тармагында жумушчуларынын жаңы катмарлары пайда болгон.

Жумушчу жана дыйкан катмарын бекемдөө, аларды социалдык жактан коргоо менен катар советтик интеллигенциянын курамын өстүрүү, санын көбөйтүү тенденциясы башталган. Албетте, социализмди куруу үчүн жогорку билимдүү, квалификациялуу адистер керек болгон. Партиянын бул максаттары өтө татаал саясий кырдаалда гана жүрбөстөн, анын кесепеттери да эң трагедиялуу болгон. Өлкөдө “эл душмандарын” издеп таап, аларды жок кылуу процесси башталган. “Буржуазиялык национализм” деген тезистин алдында интеллигенциянын алдыңкы өкүлдөрү репрессияга учураган.

Интеллигенциянын калыптануу процессине башка республикалардан келген кадрлардын ролу, алардын жардамы чоң болгон. Алдынкы кадрлардын жетишсиздигине байланыштуу 1930-1931-жылдары Среда Бюро 139 тажрыйбалуу кызматкерлерди Кыргызстанга жөнөткөн. [7, 283-б.]. Ал эми 1937-жылы болсо СНК СССР жана ЦК ВКП(Б) ССРдын эл комиссариаты Кыргызстанга борбордук окуу жайлардан бүтүргөн 50 агроном, 30 ветврач, 30 зоотехник, жана башка адистерди жөнөтүүгө милдеттендирилген [7, 284-б.]. 1926 жана 1939-жылдардагы эл каттоонун материалдарын салыштырып көрсөк, 30-жылдардын аягында Кыргызстанда врачтар, инженерлер, жогорку окуу жайлардын мугалимдери, орто окуу жайлардын мугалимдеринин саны өскөндүгүн байкоого болот.

30-жылдардын аягында педагогикалык училищалар, институттар негизделип, орто мектеп-

тер үчүн кадрларды даярдоону күчөтө баштаган. 1936-жылы - 104, 1937-жылы - 137, 1938-жылы - 251, 1939-жылы – 658 бүтүрүүчүлөр аякташып, педагогикалык кадрлардын курамын толукташкан [8, 73-б.]. Үчүнчү беш жылдыктын башталышында, 1938-39-окуу жылында Кыргызстанда мугалимдердин саны 1927-жылга караганда 7,3 эсе, 1914-жылга салыштырганда 45 эсе жогору өсүп, 980 адамды түзүп калган [8, 74-б.] Жалпы статистикалык маалыматтарга таянсак 1939-жылы Кыргызстандагы интеллигенция катмары төмөндөгүдөй ич ара топтордон туруп калган: элдик интеллигенция өкүлдөрү, башкаруу кызматкерлери менен кошуп алганда - 84728 адамды түзүп, анын ичинен инженердик-техникалык кызматкерлер - 5832, агроном, зоотехник, ветврачтар - 2962, медициналык кызматкерлер - 3358, мугалимдер, тарбиячылар жана илимий кызматкерлер - 15 003, адабият жана басма сөз - 452, агартуу кызматкерлери - 1528, искусство кызматкерлери - 1269, юристтер - 531, экономист, бухгалтерлер - 19844 түзүшкөн [9, 37-42-бб.]. Кыргызстандын жалпы калкынын 13,8% акыл эмгеги менен эмгектенишкен адамдар түзүшкөн. Демек, интеллигенция катмарынын көпчүлүк бөлүгүн мугалимдер түзүшүп калгандыгын байкоого болот.

Жыйынтыктап айтканда, XX кылымдын 30-жылдарынын аягында Кыргызстан коомундагы

салттуу социалдык түзүлүш толугу менен жоюлуп, социалистик принциптерге негизделген социалдык коомдун жаңы модели түзүлгөн. Бул коомдо негизги ролду жумушчу табы эмес, бюрократиялык “партиялык номенклатура” ойноп калган. 20-30-жж. өлкөнү социалдык-экономикалык, маданий жактан реформалоонун натыйжасында Совет бийлигинин негизги максаттарынын бири болгон эксплуататордук таптар толугу менен жоюлган.

Адабияттар:

1. Бактыгулов Дж.С. Социалистическое преобразование киргизского аила (1928-1940). - Фрунзе, 1978.
2. Джунушалиев Ж. Время созидания и трагедий 20-30-е годы XX в. - Бишкек, 2003.
3. Изменения социально-классовые структуры населения Киргизии в годы строительства и упрочения социализма (1917-1961 гг.). - Фрунзе, 1989.
4. История советского рабочего класса Киргизстана. - Фрунзе, 1966.
5. Всесоюзная перепись населения 1926. Кирг. АССР. Т.У111. - М.: Изд. ЦСУ союза ССР, 1928. - 200с.
6. ЦГА КР ф.105. оп.21. д.15.
7. Орозалиев К.К. Исторический опыт перехода Киргизского народа к социализму минуя капитализм. - Фрунзе, 1974.
8. Каракеев К. История культурного строительства в Киргизстане. - Фрунзе, 1977.
9. Киргизия в цифрах: Статистический сборник. - Фрунзе, 1977.

Рецензент: к.и.н., доцент Абдыкулова Р.